

FRANS SCHALKWIJK

MORELE ONTWIKKELING EN JEUGDDELINQUENTIE

De mythe van de gewetenloze jongere ontrafeld

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j° Besluit van 27 november 2002, Stb. 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Omslag: Bij Barbara

Binnenwerk: Perfect Service

ISBN 9789024442768

NUR 770

www.boompsychologie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Voorwoord 7

1 Het geweten 17

- 1.1 Wat heb ik aan een geweten? 17
- 1.2 De contouren van het geweten 19
- 1.3 Functie en werking van het geweten 25
- 1.4 Variaties op het thema geweten 34
- 1.5 Samenvatting 45

2 Empathie 49

- 2.1 Wat heb ik aan empathie? 50
- 2.2 De ontwikkeling van het empathisch vermogen 54
- 2.3 Variaties op het thema empathie 59
- 2.4 De verwevenheid van empathie met andere psychische fenomenen 69
- 2.5 Diagnostiek van empathie in de praktijk 77
- 2.6 Samenvatting 82

3 Zelfbewuste emoties 85

- 3.1 Wat heb ik aan zelfbewuste emoties? 85
- 3.2 De ontwikkeling van zelfbewuste emoties 88
- 3.3 Variaties op het thema zelfbewuste emoties 93
- 3.4 Zelfbewuste emoties en andere psychische fenomenen 103
- 3.5 Diagnostiek van zelfbewuste emoties in de praktijk 115
- 3.6 Samenvatting 123

4	Moraliteit	127
4.1	Wat heb ik aan moraliteit?	127
4.2	De ontwikkeling van moraliteit	129
4.3	Variaties op het thema moraliteit	138
4.4	De verwevenheid van morele ontwikkeling met andere psychische fenomenen	143
4.5	Diagnostiek van morele ontwikkeling in de praktijk	145
4.6	Samenvatting	151
5	Etnisch-culturele aspecten	155
5.1	Kunnen we crimineel gedrag verklaren vanuit de etnisch-culturele achtergrond?	156
5.2	Sociaal-culturele aspecten, identiteit en etniciteit	165
5.3	Tot slot	169
6	De diagnose stellen	171
6.1	Drie basisvormen van diagnostiek bedrijven	171
6.2	Gevalsbeschrijving	175
6.3	Beschrijvende diagnostiek van het geweten	183
6.4	Vervolg gevalsbeschrijving	188
6.5	Samenvatting	190
7	Instrumenten en interventies	191
7.1	Instrumenten	192
7.2	Interventies	204
7.3	Ten slotte	211
8	Ten slotte	213
	Register	219
	Literatuur	225
	Opdracht	249
	Over de auteur	251

Voorwoord

In de vakantie van 2017 las ik een bizar artikel in de *Journal de la Haute-Marne* met als kop: 'Een arrestatie die herinneringen wakker maakt.' Daarin wordt beschreven dat Jean-Baptiste R. (49 jaar) kort na zijn vervroegde invrijheidstelling weer is gearresteerd op verdenking van het wurgen van een 21-jarige vrouw. De DNA-sporen op haar lichaam leidden na een match met de databank naar hem, omdat hij al in 2008 was veroordeeld tot een lange gevangenisstraf wegens de moord op zijn ex-werkneemster. En dan komt het bizarre in het bericht: Jean-Baptiste is de twee jaar oudere broer van Marie Dolores, die in 1974 op zesjarige leeftijd werd ontvoerd en vermoord. Jean-Baptiste was als enige getuige van haar ontvoering en op basis van zijn verklaring is de dader aangewezen. Die werd met de guillotine onthoofd, waarbij, als ik het goed heb begrepen, Jean-Baptiste en zijn vader aanwezig waren. Die zaak werd vier jaar later weer nationaal nieuws toen er een boek over werd gepubliceerd. In het boek werd ernstig getwijfeld aan de schuld van de veroordeelde en onthoofde dader, die altijd heeft ontkend de moord te hebben gepleegd. Dit boek leidde weer tot media-aandacht voor Jean-Baptiste en zijn vader. Vier jaar lang bewaarde ik het krantenartikel en nu vond ik op het internet dat Jean-Baptiste R. in 2020 tot levenslang is veroordeeld. Bizar.

De moorden die Jean-Baptiste pleegde, de tweede dus vrijwel direct na zijn vervroegde vrijlating, zouden hem kunnen kwalificeren als een gewetenloze moordenaar die inderdaad maar nooit meer vrij moet komen. Maar tot hij de eerste moord pleegde, zouden we hem kwalificeren als slachtoffer. Hij was getraumatiseerd doordat hij er als achtjarige bij was toen zijn zusje werd ontvoerd en daarna vermoord, en doordat hij als achtjarig jochie de verdachte aanwees als dader en diens onthoofding bijwoonde. Na het verschijnen van het boek over de zaak kreeg hij opnieuw media-aandacht als degene wiens wellicht on-

juiste verklaring tot de onthoofding leidde. Vader zegt in een video: 'Ik kon er niets aan doen dat zij besloten hem te onthoofden, mijn zoon kon er niets aan doen dat zij besloten hem te onthoofden. Elke keer dat dit wordt opgerakeld, is een dolksteek in mijn hart.'

Als ik het krantenbericht weer lees en voor het eerst ook video's daarover bekijk, word ik als mens triest als ik denk aan al die verwoeste levens. En als psychoanalyticus en psychotherapeut gaat mijn compassie ook uit naar Jean-Baptiste, die in mijn inschatting uiteindelijk zelf een moordzuchtige dader is geworden vanuit een verwrongen verwerking van zijn schuldgevoel over de ontvoering van zijn zus die leidde tot haar dood, en van zijn schuldgevoel over het aanwijzen van de dader die op basis van zijn verklaring is onthoofd. En dan ben je pas 12 jaar als je dit allemaal hebt meegemaakt. Als voormalig forensisch rapporteur ben ik gefascineerd. Wat zou ik hem graag onderzoeken in het kader van een pro Justitia rapportage, dacht ik toen ik het artikel las en de video's zag. In de rolwisseling van slachtoffer naar dader is nou juist de werking van het geweten zichtbaar, in plaats van gewetenloosheid.

In mijn werk maak ik voortdurend mee dat het perspectief van slachtoffer naar dader wisselt. In mijn psychotherapeutische werk in mijn zonnige praktijk op vierhoog achter spreek ik met volwassenen omdat ze lijden onder het juk van hun geweten. In de realiteit doen ze geen vlieg kwaad, maar ze ervaren hun gedachten, fantasieën en meestal vrij onschuldige handelingen als bewijs van hun slechtheid. In veel gevallen hebben ze een jeugd meegemaakt met traumatiserende omstandigheden, zoals suïcide van een ouder, een heftige scheiding van de ouders op jonge leeftijd, een gehandicapte zus of broer, en allerlei andere ellendige dingen. In mijn andere werksetting, de met een alarmknop beveiligde spreekkamer van de jeugdgevangenis, ontmoette ik tot voor kort jeugdige verdachten tussen 13 en 18 jaar die door de rechter een pro Justitia rapportage opgelegd kregen. Ik deed bij hen een psychologisch onderzoek om de vraag te beantwoorden of de ten laste gelegde strafbare feiten te begrijpen waren vanuit hun persoonlijkheidsontwikkeling, en hoe het stond met hun gewetensontwikkeling. Voor het geval de rechter hen schuldig zou verklaren, gaf ik een advies voor maatregelen om recidive te voorkomen en hun persoonlijkheidsontwikkeling te bevorderen. Wat heeft dit te maken met de slachtoffer-daderwisseling? Alles, want ook de delinquente jongeren zijn veelal gekenmerkt door traumatische omstandigheden. De volwassenen in mijn psychotherapiepraktijk wanen

zich een dader, de delinquente jongeren zijn werkelijk dader geworden. Net als Jean-Baptiste.

Net als schrijver Rutger Bregman (2019) sta ik in het leven met het vertrouwen dat de meeste mensen deugen, maar ik ben ook gefascineerd door hun slechte kanten. Als psychotherapeut, voormalig pro Justitia rapporteur en forensisch wetenschapper weet ik natuurlijk dat de intentie tot het kwade in iedereen zit, daar ben ik zelf ook niet van gespeend. Maar werkelijk kwaad doen, dat is toch wel een stap verder. In de populaire media weten ‘ze’ het wel: al die delinquente jongeren zijn liegende, moordende en gewetenloze psychopaten. Maar dat is mij te gemakkelijk en te plat. Dat komt wel voor, maar in zeer, zeer geringe mate. Als ik de tragedie voor hun slachtoffers voor een moment terzijde schuif, zie ik ook de tragedie van een jongere die een weg is ingeslagen waarmee hij uiteindelijk zichzelf schade berokkent. Wat is er in hemelsnaam in zijn leven gebeurd dat hij dit doet?

Diagnostiek van het geweten is de vraag naar de unieke identiteit

Met deze vraag: ‘Wat is er in hemelsnaam in het leven van de jongeren gebeurd dat ze dit doen?’, komt het onderwerp van dit boek in beeld: de diagnostiek van het geweten van een jongere. De eerste bij wie we daarvoor te rade moeten gaan, is de jongere zelf: ‘Mag ik je vragen wie je bent en hoe jij jezelf ziet?’ Ik zou een psychologisch onderzoek niet beginnen bij het probleemgedrag of het delict, maar bij de persoon en zijn identiteit. In de puberteit en de adolescentie is de identiteit versterkt in ontwikkeling. De jongere maakt zich verder los van zijn ouders en moet zichzelf voor een deel opnieuw uitvinden. Jongeren zijn in de weer met hoe ze zijn en hoe ze zouden willen zijn. Tijdens die ontwikkeling doen veel jongeren ‘slechte’ dingen als stelen uit winkels, zuipen, roken en blowen. Het stelen is vaak van korte duur, maar het zuipen, roken en blowen kan gemakkelijk tien jaar duren. Slechts een kleine groep jongeren pleegt ook nog criminele activiteiten. Criminaliteit onder jongeren is rond hun zeventiende op het hoogst en verdwijnt voor de meesten vanzelf rond hun 24e, als ze werk, een woning en een partner hebben (DeLisi et al., 2015).

Dat al die problematische gedragingen voor een belangrijk deel vanzelf stop-

pen, laat echter onverlet dat wij, de deskundigen, ons toch druk maken over hen. Dit boek gaat met name over jongeren met ernstige gedragsproblemen of crimineel gedrag. Deels is die aandacht daarvoor maatschappelijk ingegeven vanwege de wens slachtoffers te beschermen, maar ook om de kosten te vermijden die de gedragsproblemen of het criminele gedrag met zich meebrengen. Maar in de ogen van de deskundigen in de jeugd-ggz, in het forensische veld en in de strafrechtketen is minstens zo belangrijk dat probleemgedrag, waaronder criminele activiteiten, vaak samengaat met een bedreigde ontwikkeling van de jongere. Het Nederlandse jeugdstrafrecht is sinds jaar en dag gebaseerd op een pedagogische benadering. Terecht, want de jongere staat nog maar aan het begin van zijn leven en als het mogelijk is diens ontwikkeling nog een laatste zet de goede richting op te geven, moeten we die mogelijkheid oppakken. Want ook al stoppen de meeste jongeren na hun 24e vanzelf, vanuit preventief oogpunt willen we kwetsbaarheden in de onrijpe persoonlijkheid toch aanpakken. Juist omdat velen al getraumatiseerd zijn, is het beter om verdere intergenerationale overdracht van kwetsbaarheden te voorkomen.

Wat is nu de plaats van het geweten in dit ontwikkelingsverhaal over herijking van de identiteit? Dat zit zo. Een belangrijk aspect van de identiteitsontwikkeling is voortdurende zelfevaluatie. Idealiter stelt de jongere zichzelf geregeld de vraag of wat hij doet, denkt of belangrijk vindt, past bij wie hij is of wil zijn. Precies dit is de functie van het geweten: voortdurend evalueren of je identiteit nog in balans is. Als je een opstandige puber wilt zijn die schijt heeft aan ouders en leraren, past het bij je identiteit om vooral dat te doen waar zij een pesthekel aan hebben. Gamen, buiten hangen, blowen of vooral je schoolwerk niet doen, bevestigt dan je identiteit. Als je een milieubewuste adolescent wilt zijn, weeg je je gedrag af aan de mate waarin je het milieu belast. Je gaat op fietsvakantie in Nederland en vliegt na het eindexamen niet met je klasgenoten mee naar Salou. Bij zowel de opstandige puber als de milieubewuste adolescent zal het geweten dus niet opspelen. Het geweten wordt pas actief als je vaag signaleert dat je identiteit bedreigd wordt, wat je merkt als je je schaamt of schuldig voelt. Diagnostiek van het geweten gaat in op vragen als: waarom kiest een jongere een bepaald pad en vraagt een jongere zich inderdaad af of wat hij doet of denkt bij zijn identiteit past? Bij zowel de volwassenen in mijn psychotherapiepraktijk als bij de delinquente jongeren is die zelfevaluatie vaak onrealistisch, en leeft de

volwassene of jongere in een door copingmechanismen vertekende eigen werkelijkheid. En ja, dan speelt of het geweten bij mijn volwassen patiënten ‘ten onrechte’ te veel en bij de delinquente jongeren te weinig. Over dergelijke vragen breekt de deskundige zich het hoofd.

Om de ontwikkeling van de identiteit en de manier waarop de jongere deze evalueert te begrijpen, zijn we geïnteresseerd in diens levensgeschiedenis. Waren er omstandigheden in zijn leven die een prettige, gezonde ontwikkeling hebben belemmerd? Een voorbeeld van de achtergrond van een jongere met ernstige gedragsproblemen in de jeugd-ggz:

Peter kwam verslaafd ter wereld omdat zijn moeder verslaafd was. Hij lag de eerste twee maanden van zijn leven in het ziekenhuis in plaats van aan de moederborst. Zijn ouders hadden een gewelddadige relatie en vochten elkaar letterlijk de tent uit. Toen hij 4 jaar oud was, kwamen beide ouders in een auto-ongeluk om het leven en werd hij in een pleeggezin geplaatst. Nu, 13 jaar oud, is hij onhandelbaar, heeft hij last van traumatische herinneringen en dalen zijn schoolprestaties dramatisch.

We weten dat veel delinquente jongeren of jongeren met ernstige gedragsproblemen een persoonlijke geschiedenis hebben met een traumatiserende gezinssituatie (Weijers et al., 2010), of worstelen met psychiatrische problematiek (Adriaanse, 2015). Ze zijn soms getuige geweest van geweld in het gezin, zoals fysieke mishandeling van hun moeder of henzelf, of bedreiging door vader met een pistool na de scheiding. Of ze zijn een ouder kwijtgeraakt na een scheiding of door overlijden, zoals Peter. Vaak, als je goed doorvraagt, waren er omstandigheden die een geruisloze emotionele ontwikkeling hebben belemmerd. De diagnosticus heeft dus de taak om de positieve en negatieve omstandigheden helder voor ogen te krijgen, en te proberen te begrijpen hoe die de ontwikkeling van de jongere hebben beïnvloed tot wie hij nu is. Met die informatie kan het normoverschrijdende of delinquente gedrag in ieder geval ten dele begrepen worden. Of je nu een pro Justitia rapportage maakt wegens delinquent gedrag of een psychologisch onderzoek op verwijzing wegens gedragsstoornissen, steeds gaat het om het begrijpen van een jongere met zijn unieke levensverhaal.

Met een zin als hiervoor situeer ik mijzelf als diagnosticus in de school van

de narratieve en dimensionele diagnostiek. Die was mij al vertrouwd door mijn opleiding tot psychoanalyticus, maar momenteel is er ook in de ggz een beweging gaande naar beschrijving van de problematische en adaptieve kanten in de persoonlijkheid. Concreet, ik ben niet op zoek naar een loepzuivere classificatie met een volgens het protocol bijbehorende interventie. Ik pleit voor een beschrijvende diagnostiek waarin de jongere als een uniek subject met zijn eigen levensgeschiedenis zichtbaar wordt. Begrijpen van de jongere gaat beter als je compassie met hem kunt voelen op basis van zijn ontwikkelingsgeschiedenis, als je kunt invoelen hoe het dagelijks leven voor de jongere zelf is. Wij, de deskundigen, zijn er om te beschrijven en niet om te oordelen. Dat laatste is voorbehouden aan de rechter en aan degenen die als mens bij het gedrag van de jongere betrokken zijn. Dan denk ik aan het slachtoffer, de dierbaren van het slachtoffer, de dader en de dierbaren van de dader.

In de loop van dit boek beschrijf ik op verschillende plekken waarom deze fenomenologische, begrijpende opstelling soms ook spaak loopt. De jongere wil soms helemaal geen contact met jou en wil helemaal niet begrepen worden.

‘Rot een eind op!’, laat de vijftienjarige Said me weten. We zijn pas een kwartier onderweg en het gesprek verloopt zeldzaam stroef. Ik probeer het vlot te trekken door zijn weerstand te benoemen en dat heeft inderdaad effect, zij het niet het gewenste. Mij aanspreken met u, wat wel gebruikelijk is, wordt direct overboord gooid. Said wordt ronduit beledigend: ‘Wie denk je wel dat je bent, jij weet helemaal niets van het leven op straat. Ben je eigenlijk wel psycholoog met die testjes van je? Kan je zelf niet nadenken? Wat heb ik aan dit kankeronderzoek?’

Het fascinerende is dat Said's uitbarsting mij juist informatie biedt waarmee ik hem weer beter kan begrijpen. Ik hoor woede over vernederd worden door het opgelegde onderzoek, over dat hij in gesprek moet met een oude man die hem wel als gek zal beoordelen terwijl hij niets met het delict te maken heeft.

Ik heb in de voorgaande alinea's een bijna romantische visie op diagnostiek beschreven, maar in dit boek zul je zien dat diagnostiek van het geweten gewoon hard werken is, waarbij je gebruikmaakt van gesprekstechnieken en wetenschappelijke kennis om tot een deskundig oordeel te komen. Gewoon een luisterend gesprek met een jongere om hem te leren kennen, is geen diagnostiek. Dat zou inderdaad te naïef en romantisch zijn.

De inhoud van dit boek

In het eerste, meer theoretische hoofdstuk schets ik hoe je over het geweten kunt nadenken. Het geweten is geen mensje in het hoofd dat de jongere corrigeert als hij waarden en normen overschrijdt, maar een psychische functie die zijn zelfwaardering in verschillende situaties bewaakt. Dus of het geweten opspeelt, is afhankelijk van hoe de persoonlijkheid van de jongere in elkaar zit en van de situatie op dat moment. Waar voor de ene jongere naaktfoto's van zijn ex posten ondenkbaar is omdat dit te schaamtevol voor hemzelf zou zijn, is dat voor een andere jongere een prima en terechte wraakactie: had zij de relatie maar niet moeten verbreken. De deskundige is dus op zoek naar hoe scherp het geweten van de jongere staat afgesteld en legt daarbij een relatie met diens voorafgaande ontwikkeling. Diagnostiek van het geweten is een momentopname van hoe de jongere nu in het leven staat.

In de daaropvolgende drie hoofdstukken beschrijf ik welke drie componenten in zijn ontwikkeling bijdragen aan het functioneren van het geweten: het empathisch vermogen, de neiging zelfbewuste emoties te ervaren en het morele ontwikkelingsniveau. De mate waarin iemand empathisch kan zijn, gaat over het vermogen in te voelen wat de ander ervaart en wat dat met jezelf doet. Heeft de jongere een levensgeschiedenis waarin er 'slordig' met zijn emotionele ervaringen werd omgegaan, dan is het vermogen om dat zelf bij anderen adaptief te doen, vaak aangetast. De tweede component van het geweten draait rond de vraag wat de jongere ervaart als hij zichzelf evalueert. Bij een gezond ontwikkeld geweten ervaart de jongere schuld of schaamte bij een negatieve evaluatie van zichzelf, en trots bij een positieve. Maar, en dat is het interessante, welke zelfbewuste emotie hij ervaart, hangt natuurlijk samen met zijn identiteit. De derde component van het geweten is de morele ontwikkeling, het kunnen denken en voelen over waarden en normen die voor de meeste mensen gelden. Hoe goed is de jongere in staat zijn eigen behoeften en verlangens af te stemmen op die van anderen, en kan hij zichzelf ook weleens wegcijferen ten behoeve van de behoeften en verlangens van anderen?

Nadat de functie van het geweten en de drie componenten daarvan in vier hoofdstukken uitgebreid zijn beschreven, komen we in hoofdstuk 5 toe aan een bijzondere vraag, namelijk of etniciteit een belangrijke factor is bij de diagnostiek van het geweten. Ik ga onder andere in op de actuele discussie of er et-

nisch-culturele verschillen zijn die jongeren met een migratieachtergrond zouden disponeren tot delinquentie. Het antwoord is: nee, die zijn er niet. Maar het is nodig dat de deskundige weet dat zij zelf deel uitmaakt van die discussie, omdat discriminatie vanwege etniciteit ook speelt in de strafrechtketen.

In hoofdstuk 6 laat ik zien hoe een deskundige de diagnostiek van het geweten concreet kan stellen. Mijn aandacht gaat, dat zal inmiddels duidelijk zijn, niet uit naar het stellen van de juiste classificatie. Die bestaat namelijk niet voor het geweten. In plaats daarvan komt een beschrijvende diagnose: kan ik vanuit zijn levensgeschiedenis en persoonlijkheid het normoverschrijdende gedrag van de jongere begrijpen? In het zevende hoofdstuk bied ik een bescheiden overzicht van onderzoeksinstrumenten die in wetenschappelijk onderzoek naar de domeinen van het geweten (empathie, zelfbewuste emoties en moraliteit) worden gebruikt, en van mogelijke interventies voor behandeling.

Voor wie?

Dit boek is geschreven voor professionals die zich willen bekwamen in de diagnostiek van het geweten, of dat nu in het kader van pro Justitia rapportages, diagnostiek in de jeugd-ggz of in het kader van een opleiding is. Ik heb het geschreven op basis van mijn eigen ervaring en zienswijze op diagnostiek, en mede vanuit de behoefte aan een studieboek voor het vak Morele ontwikkeling en jeugddelinquentie, dat ik met de collega's van de vakgroep Forensische Orthopedagogiek van de Universiteit van Amsterdam geef.

Het is een 'geleerd' boek met veel literatuurverwijzingen. Maar al schrijvende realiseer ik me vooral hoeveel ik niet weet. Er zijn zo veel aspecten die ik niet overzie, dat ik weet dat dit boek niet volledig kan zijn. Ik heb geen ervaring met of theoretische kennis van het aspect van jongeren met een verstandelijke beperking of met autismespectrumproblematiek. Ik ben wel diagnostisch geschoold, maar heb zelf geen ervaring met de behandeling van (delinquente) jongeren. Dat ik al die beperkingen heb, is frustrerend, maar inherent aan het menselijk bestaan. Ik vertrouw erop dat wie dit boek in het onderwijs gaat gebruiken, mij zal corrigeren en aanvullen, en ik wil graag van hen leren.

Dit boek is een zelfstandig te gebruiken boek, maar is ook onderdeel van een langlopend project over het geweten. Dat project begon in 2011, toen ik de li-

teratuurstudie *Emoties bij jongeren. Theorie en diagnostiek van het geweten* publiceerde. Daarna heb ik wetenschappelijk onderzoek op de forensische werkvloer gedaan en daarover gepubliceerd. Momenteel doe ik met collega's praktijkonderzoek naar de diagnostiek van het geweten. Dat onderzoek wordt gesubsidieerd door de Stichting Koningsheide, de Stichting Vrienden van Oldenkotte en het programma Kwaliteit Forensische Zorg – Jeugd. We zijn bezig een wetenschappelijk gefundeerd instrument te ontwikkelen voor beschrijvende diagnostiek van het geweten, dat over een tweetal jaren waarschijnlijk gereed zal zijn voor de praktijk. Dan hebben we werkelijk een stap gezet naar een verantwoorde manier van diagnostiek van het geweten.

Met wie?

Natuurlijk heb ik dit boek niet in *splendid isolation* geschreven. Collega's hebben met mij meegedacht, en delen van het manuscript gelezen. Hun commentaren heb ik in dank aanvaard. Catherine Pannevis is IMH-specialist en werkt als kindereanalytica in haar eigen praktijk. Julia Tiemersma is bezig aan een promotietraject op het diagnostische instrument voor de gewetensontwikkeling en werkt als gz-psycholoog en klinisch psycholoog in opleiding bij Youz in Purmerend. Eveline van Vugt is hoofddocent bij de vakgroep Forensische Orthopedagogiek van de Universiteit van Amsterdam, en coördinator van het vak Morele ontwikkeling en jeugddelinquentie. Ook Nienke Munnik, wijnexpert en student pedagogiek aan de Hogeschool van Amsterdam, las het manuscript en vertelde over haar ervaring als moeder van tieners. Als altijd wanneer de neurowetenschappen ter sprake komen, hielp intervisiegenoot Nelleke Nicolai mij het overzicht te behouden. Dionne Abdoelhafiezkhan en Jair Schalkwijk (de laatste is inderdaad familie) van Controle Alt Delete hebben vanuit hun deskundigheid over etnisch profileren hoofdstuk 5 onder handen genomen.

Ruim twintig jaar heb ik gewerkt als forensisch rapporteur. Jarenlang ben ik begeleid door Sacha Moonen, Martin Wiznitzer en andere collega's van het NIPF-Amsterdam. Ook van de collega's in de intervisie van forensische rapporteurs heb ik veel geleerd. Met het beëindigen van mijn registratie als forensisch rapporteur is mijn betrokkenheid bij het forensische veld niet gestopt. De Stichting Psychoanalytische Fondsen heeft een leerstoel mogelijk gemaakt bij

de vakgroep Forensische Orthopedagogiek van de Universiteit van Amsterdam. Veel dank daarvoor, want dankzij die leerstoel heb ik de mogelijkheid gekregen om mij verder te specialiseren en in contact te komen met nieuwe collega's. Ik werk nu intensief samen met Geert-Jan Stams, Marc Noom en Eveline van Vugt. Ook met de inbedding in de vakgroep heb ik het zeer getroffen. Ook aan hen veel dank.

Ik heb inmiddels menig boek bij uitgeverij Boom gepubliceerd. Op één uitstap na hebben we een langdurende relatie opgebouwd. Ik ben Suzanne Batelaan, mijn redacteur bij Boom, dankbaar voor het vertrouwen dat ze me steeds weer geeft.

Verantwoording

Al lang voordat *wake* in het taalgebruik opdook, worstelde ik met het gebruik van geslachtsaanduidingen. Want steeds 'hij of zij' schrijven leest niet lekker, en dan zijn er nog de genderneutrale aanduidingen. Onlangs las ik een column die geheel in de zij-vorm werd geschreven, en dat maakte me het belang daarvan weer duidelijk. Aan de andere kant, verzekerde Suzanne Batelaan me, zijn vrouwen gewend om waar 'hij' staat voor henzelf 'zij' te lezen. Al met al heb ik ervoor gekozen om de jongeren in dit boek aan te duiden als 'hij', wat ook wel past bij de verdeling van de seksen in de forensische zorg. En – net zo eenduidig – de deskundigen in de forensische zorg zijn overwegend vrouwelijk, dus naar de deskundigen verwijs ik met 'zij'. En dan vertrouw ik maar op het inzicht van Suzanne dat eenieder zich de inhoud van wat er staat zal toe-eigenen. Dat wordt nog wennen voor de mannelijke deskundigen, denk ik.

De meelezers hebben mij ruimschoots voorzien van gevalsbeschrijvingen, maar voor de leesbaarheid van het boek heb ik hun voorbeelden opgeschreven alsof ze van mij zijn. Kleine vignetten zijn niet te herleiden tot specifieke personen, is mijn ervaring, maar ik heb vaak kleine details veranderd ter anonimisering. Uitgebreidere gevalsbeschrijvingen zijn uit meerdere personen samengestelde beschrijvingen en niet een-op-een te herleiden tot een werkelijk persoon. Dit lukt soms zo goed dat een redacteur van een Nederlands tijdschrift mij vroeg: 'Zeg, ik denk dat ik weet over wie dit gaat, heb je er wel aan gedacht te anonimiseren?' Ja, dat had ik.